

פברואר 2022

לכבוד:

ד"ר שרה זילברשטרם
מנהלת ועדת חיים בשותפות

אבי גנון, המשנה למנכ"לית משרד החינוך
יו"ר ועדת חיים בשותפות

מדיניות כוללת המקדמת חינוך לחיים משותפים - נייר עמדה מוגש לוועדת היגוי "חינוך לשותפות", מינהל עובדי הוראה, משרד החינוך

עמותת סיכוי-אופוק מברכת את משרד החינוך על הקמת הוועדה לקידום חיים בשותפות. סיכוי-אופוק הוא ארגון משותף לערבים ויהודים שפועלים לקדם שוויון ושותפות בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל מאז 1991. מתוך הקשר זה אנו פועלים גם לקידום חינוך לחיים משותפים במערכת החינוך, שכן יש בידה יכולות השפעה חיוניות על בניית חברה משותפת ושוויונית.

הפנים המרובות של החברה בישראל משתקף בין היתר בחלוקה לזרמים הנפרדים במערכת החינוך, שאמנם נתנו מענה ממשי לרצונות ולצרכים של הקהילות השונות אך בה בעת הפרדה זו גם גבתה מחיר חברתי גבוה. היעדר מפגש אינו מאפשר היכרות והכרה עם קבוצות אחרות ובכך מותיר את התלמידים להתמודד בעיקר עם הסטריאוטיפים השליליים המיוחסים לחברי הקבוצה האחרת. על רקע הסכסוך הלאומי המתמשך ומציאות החיים הנפרדת בין ערבים ויהודים במרבית אזורי המדינה, מתחזקות אצל תלמידי מערכת החינוך תחושות ועמדות של ניכור, זרות, פחד, חשדנות ואף שנאה כלפי הקבוצה השנייה.

נזכיר כי במקביל למציאות זאת מתרחשים בעשור האחרון תהליכים מואצים של השתלבות האזרחים הערבים באקדמיה, בכלכלה, ובתעסוקה. לדוגמה בעשור האחרון עלה שיעור הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה, כך שמספר הלומדים לתואר שני כמעט הוכפל ומספר הסטודנטים לתואר שלישי עלה ב-60%. כך, אותם התלמידים שהיום מחזיקים בתחושות ועמדות של ניכור, זרות, פחד וחשדנות עתידים להיות אזרחים בחברה שבה המפגש בין ערבים ליהודים יהיה נפוץ הרבה יותר ואולי אף חלק אינטגרלי ובסיסי מחיי היומיום. אנו מאמינים כי על מערכת החינוך להכין את תלמידיה למציאות המשתנה ולהבטיח כי הידע ותפיסות עולמם של התלמידות והתלמידים היהודים והערבים יאפשרו עתיד שבו הם יחלקו את המרחב הציבורי, ילמדו ביחד באוניברסיטאות ויעבדו במקומות עבודה משותפים.

במסמך זה נציג המלצות מרכזיות לטובת מדיניות כוללת המקדמת חינוך לחיים משותפים. המלצות אלו מתמקדות בצרכים השונים של תלמידים יהודים או ערבים בהתאם למגזרי החינוך שלהם כך שיהיו להם מיומנויות וכלים איתנים יותר לטובת יצירה של עתיד משותף.

מדיניות חינוכית כוללת יש לגבות ולחזק באמצעות הפניית משאבים קבועה בכוח אדם ובתקציבים לטובת הטמעת ההמלצות בכלל המערכת. לטובת יצירת תשתית בת קיימא ליישום המדיניות בפועל לאורך שנים יש להציב יעדים מדידים לשינוי הראוי, יחד עם הכשרה מקיפה של נשות ואנשי החינוך.

1. חומרי לימוד

כיום, מרבית בוגרי מערכת החינוך היהודים מסיימים 12 שנות לימוד ללא מפגש משמעותי עם ערבים בני גילם או מודלים לחיקוי מהחברה הערבית. בדיקות של חומרי לימוד שערכנו בשנים האחרונות העלו כי הייצוג של דמויות, יצירות או מקומות מהחברה הערבית בישראל בתוך חומר הלימוד הוא אפסי¹, כך שהמציאות המתווכת לילדים יהודים במערכת החינוך בישראל כוללת היכרות מועטה ביותר עם התרבות, ההיסטוריה, והשפה הערבית. מיעוט הידע מצמצמים נוצר ואקום, בייחוד בשל הסכסוך הלאומי והמורכבות הפוליטית הקיימת בישראל. לואקום שנוצר נכנסים סטריאוטיפים, ניכור ופחד, הניזונים מן השיח היומיומי בישראל. יש צורך להכיר לתלמידים היהודים את החברה הערבית על קהילתיה השונות באופן מלא ומורכב, מתוך שאיפה לחזק את הסובלנות והשוויון. נדגיש כי תלמידים ערבים מגיעים עם יותר ידע פורמלי וכן היכרות עם חברת הרוב מתוך מציאות החיים של קבוצת מיעוט ועל כן, על אף כי בוודאי יכול להיות מקום לשיפור, אין זה צורך מרכזי.

הנכחת החברה הערבית בחומרי לימוד - המלצות מרכזיות

א. ניסוח הנחיות מפורטות

על משרד החינוך לקבוע סדרה של הנחיות ותבחינים מפורטים וברורים באשר לאופני הייצוג וההנכחה של החברה הערבית בחומרי הלימוד, וסעיפיהם יפרטו מה אסור שייכלל בחומרי הלימוד והבהרה באשר לאופני הייצוג שיש לקדם. אנו ממליצים להתייחס להיבטים של הרחבת ידע, הימנעות מסטריאוטיפים, בחינה של הייצוגים הגרפיים, ומתן ביטוי כמותי נאות בהתאם ליחס האזרחים הערבים באוכלוסייה לצד ייצוג איכותי אשר נותן ביטוי לערכים אוניברסליים לצד הנכחה של מוטיבים תרבותיים ייחודיים לחברה הערבית. לדוגמא: ביטוי של הדתות השונות לצד התרבות החילונית, הנכחה של זהות אינדיבידואלית יחד עם מתן מקום לשייכות לקולקטיב ועוד.²

ב. יצירת מנגנון אישור ואכיפה

יש למנות לקטורים אשר יעבדו עם תבחינים ברורים לאישור או אי-אישור של חומרי הלימוד, ויהיו מוסמכים לדרוש תיקונים בעת הצורך.

בשל הביזור הרב בחומרי הלימוד והמדיה החינוכית הרבה שלא בהכרח עוברת את מנגנוני האישור (דפי עבודה, סרטונים ועוד), יש לייצר מנגנון אכיפה שיתערב בעת הצורך וימנע שימוש בחומרי לימוד שאינם הולמים.

ג. הקמת גוף מייעץ לתהליך גיבוש ההנחיות

מוצע כי משרד החינוך ימנה גוף מקצועי מייעץ שילווה את התהליכים המפורטים לעיל וילווה את יישומם לאורך כל הדרך, לרבות הבטחת הקיימות של מדיניות זו והטמעתה בקרב הוצאות הספרים. מובן שחינוכי להבטיח ייצוג הולם של אנשי חינוך ומחקר ערבים גם בגוף זה.

¹ להרחבה ראו י' מעיין, [ייצוג והנכחה של החברה הערבית בחומרי לימוד](#), עמותת סיכוי-אופוק, יולי 2019.
² ח' אדריס וי' מזור: הנכחת הברה הערבית בחומרי הלימוד - כלי עזר, עמותת סיכוי-אופוק, דצמבר 2019

2. הוראת השפה הערבית בחינוך העברי

משרד החינוך קבע שיש ללמד את השפה הערבית בבתי הספר העבריים בישראל שכן ידיעת השפה הערבית בקרב יהודים תוכל לחזק ולהעשיר את החיים המשותפים של אזרחים יהודים וערבים בישראל, לפתוח צוהר לחברה, לתרבות ולהיסטוריה של המרחב המזרח תיכוני, וכן לחזק את הקשר עם המורשת של כמחצית מהיהודים בישראל. אך למעשה, מחקרים מראים כי ישנו מיעוט קטן של תלמידים הבוחר ללמוד ערבית, ישנה ירידה בכמות הלומדים לאורך השנים, וכן, רובם המכריע של התלמידים דוברי הערבית אינם מסוגלים להתבטא בערבית ברמה בסיסית – אף אם למדו במשך כל שנות החטיבה והתיכון. להרחבה בתחום זה, אנא ראו נייר עמדה שהגשנו לוועדת ההיגוי - **השפה הערבית בחינוך העברי ככלי לשותפות, מגישים: סיכוי-אופוק, יוזמות אברהם ומכון ון ליר.**

3 פיתוח זהות עצמית וערכי מורשת ייחודיים לתלמידים הערבים בישראל

בחינוך הערבי בישראל אין עיסוק במעגלי הזהות הקולקטיביים אשר מייצרים תחושת שייכות לקהילה ולחברה. כך, לדוגמה כתיבת עבודת שורשים אינה חלק מהותי בתכנית הלימודים במגזרי החינוך הערבים, תלמידים אינם מסיירים במעוזי תרבות ואמנות ערבית ואינם מציינים ימים לאומיים בתוך בית הספר. כל המרכיבים הללו נתפשים כבסיסיים מאד ואף מכווננים במגזרי החינוך העבריים ומופנים לטובת כך משאבים רבים ומגוונים, הן בתכניות הלימוד הפורמליות והן במגוון פעולות חינוך בלתי פורמלי בתוך בתי הספר. עקרונות הלמידה הרגשית-חברתית שמשרד החינוך מקדם בשנים האחרונות³ (SEL) מתארים כיצד תלמידים אשר מנותקים מזהותם ותרבותם תלמידים חסרי מודעות עצמית עמוקה - יקשה עליהם לתת אמון במערכת ומתוך כך לא יוכלו להזדהות עם ערכים של שותפות, סובלנות וערבות הדדית. תחושות גאווה והיכולת להעריך את הכוחות והמסוגלות העצמית-הקהילתית הכרחיות על מנת לפתח אחריות ומעורבות, יזמות ומנהיגות.

המלצה

הקמת ועדה המורכבת מאנשי חינוך ומחקר ערבים, תוך התייעצות עם ועדת המעקב לענייני חינוך ערבי. ועדה זו תוכל להמליץ על תכנים בתחומי הדעת להעמקת העיסוק בזהות הקולקטיבית וכן על תכניות בחינוך הבלתי פורמלי בתוך בתי הספר.

4. מתן גיבוי מערכתי למורים העוסקים בסוגיות במחלוקת

מורים, מנהלים וכותבי ספרי הלימוד צריכים לדעת שהם יכולים להביא בפני התלמידים נושאים בוערים על סדר היום הציבורי בצורה מעמיקה ושלא יסתכנו כך באבדן משרתם. כך, מחקר בראשותו של פרופ' ערן הלפרין מצא כי למרות שכ-87% מהמורים ואחוז דומה מההורים חושבים שיש לעסוק בסוגיית יחסי יהודים וערבים בבית הספר, רק 47% מהמורים חושבים שזו ציפיית המערכת הבית ספרית מהם. בחינוך הממלכתי דתי, שיעור המורים שחושבים שהמערכת מצפה מהם שלא ללמד את הסוגיה הזאת הוא 4.74%.⁴ כמו כן מורים חוזרים ומצביעים (כפי שעולה באופן עקבי במחקרים) על המחסור בכלים ובמיומנויות לעסוק בנושאים טעונים ושנויים במחלוקת ועל

³ ד' שפרלינג: **למידה חברתית-רגשית: מיפוי מושגי ובסיס תיאורטי**, בהזמנת הוועדה לנושא טיפוח מיומנויות חברתיות-רגשיות במערכת החינוך, מרץ 2019.

⁴ לדוגמה הלפרין: **יחסם של מורים והורים לשיח בבית הספר בנושאים שנויים במחלוקת**, הבינתחומי הרצליה 2016.

העדר מסגרת ראויה שמקנה כלים באופן מובנה כחלק מהכשרתם. העדר מסגרת זו בולט בכל רצף ההתפתחות המקצועית של המורים - במוסדות להכשרת מורים, בפיתוח המקצועי ובתוך בית הספר. חוזר שהפיץ מינהל עובדי הוראה בנובמבר 2021 מכון לתת מענה לסוגיה זו, יחד עם זאת לאור הזהירות ואף אי אמון הקיימים היום יש לפעול באופן יזום על מנת לנסוך במורים ביטחון שאכן יקבלו ליווי ותמיכה במקרה הצורך.⁵

5. פיתוח מקצועי של כלל עובדי ההוראה - מתן כלים לקידום חיים משותפים

יש לקדם חינוך לחיים משותפים וחינוך נגד גזענות ושנאת האחר באמצעות המשאב החשוב ביותר של מערכת החינוך: עובדות ועובדי ההוראה. לשם כך עליה להיות שותפה בהובלה ובגיבוש הזהות המקצועית של נשות ואנשי חינוך, כך שתכלול גם חינוך לערכים דמוקרטיים ומאבק בגזענות מתוך תפיסת תפקיד המקדמת סקרנות, דיאלוג והכלה של הבדלים ומחלוקות כחלק מן המעשה החינוכי. בשנת 2021 התכנס במכון מופ"ת פורום רחב אשר דן באי-שוויון בחינוך, חברי צוות עמותת סיכוי-אופוק היו שותפים בפורום זה. פירות עבודתו של הצוות הוגשו למשרד החינוך ונועדו לספק תמונה רחבה של חסמים והמלצות למדיניות כלל מערכתיות - במוסדות ההשכלה הגבוהה ובמשרד החינוך בנושא קידום תפיסת אזרחות משותפת בהכשרת עובדי הוראה.⁶

עיקרי ההמלצות המיועדות למשרד החינוך:

- א. הטמעת החיים המשותפים בחיי היום יום במערכת החינוך (של פרחי הוראה, עובדי הוראה, מנהלים ותלמידים).
- ב. ביצוע תהליכי הערכה ובקרה לתוכניות המוצעות וקיום מחקר מלווה, שמטרתו לבדוק את יעילות הצעדים שננקטו על פי מדדים אובייקטיביים. יש לציין כי בישראל פועלים כיום מספר ארגונים העוסקים באופן שוטף במחקר בתחומי קידום אזרחות משותפת. ישנו ערך רב לעבודה בשיתוף פעולה עם ארגונים אלו.
- ג. העברת המדיניות מהלכה למעשה והעברת מסר ברור כי משרד החינוך רואה חשיבות רבה בקידום הנושא, מחייבת הקצאת תקציב ומשאבים מספקים.
- ד. הסדרת הנושא בחוזר מנכ"ל: על החוזר להגדיר באופן מפורש מהו 'חינוך לחיים משותפים', וכן את חשיבות הטמעתו מגיל הגן ועד סיום התיכון.
- ה. הגדרת חובת השתלמויות ופיתוח מקצועי בנושא חינוך לחיים משותפים, חינוך נגד גזענות וחינוך לערכי דמוקרטיה לכלל עובדי ההוראה – מורים, ות, גננים, ות ומנהלים.ות.

⁵ להרחבה ל' מילוא: [חינוך לדמוקרטיה ולשותפות בישראל](#), פורום דב לאוטמן, מאי 2017.

⁶ ח' אדריס ואחרים: [מסמך המלצות למדיניות בהובלת מכון מופ"ת - קידום תפיסת אזרחות משותפת בהכשרת עובדי הוראה](#), בתוך קידום חינוך לחיים משותפים בהכשרת סטודנטים להוראה, סיכוי-אופוק והמכללה האקדמית בית ברל, דצמבר 2021.

מודל מקיף לחיזוק ולהעצמה של החינוך לחיים משותפים

עבודה משותפת בין צוות המרכז לקידום חיים משותפים במכללה האקדמית בית ברל ועמותת סיכוי-אופוק יצרה מודל מקיף לחיזוק ולהעצמה של החינוך לחיים משותפים במכללה האקדמית בית ברל⁷ עם דגש יהודי-ערבי. זהו מודל יישומי המבוסס על הנחות יסוד ערכיות ומכיל פירוט של החסמים בקמפוס המעודד חינוך לחיים משותפים, יחד עם המלצות ישימות להתמודדות איתם. המלצות אלו מתרכזות סביב חמישה נושאים. במסמך המלא ישנו פירוט וכן הצעות לפעילויות הכנה ותמיכה אשר יאפשרו מימוש מיטבי של ההמלצות:

- א. קידום חיים משותפים באמצעות הסגל האקדמי והסגל המנהלי.
- ב. חיזוק חינוך לחיים משותפים בתחומי הוראה, מחקר ופיתוח אקדמי
- ג. קידום חיים משותפים במסגרת תחומי לימוד
- ד. קידום חיים משותפים במרחב הציבורי של המכללה.
- ה. קידום חיים משותפים באמצעות פעילות בלתי פורמלית לסטודנטים ולסגל המכללה.

מינהל עובדי הוראה במשרד החינוך הטמיע בחוזר הכשרות המורים שהתפרסם בנובמבר 2021 חלק נכבד מן ההמלצות שנכתבו בשני מסמכים אלו ואנו מברכים על כך. יחד עם זאת, נדגיש כי החוזר שפורסם מתייחס לתחום של הכשרות מורים בלבד, ולכן ראוי שהמשרד יקדם מהלך משלים לפיתוח המקצועי של עובדי ההוראה שכבר נמצאים בתוך המערכת המשרד יקדם מהלך משלים לפיתוח המקצועי של עובדי ההוראה שכבר נמצאים בתוך המערכת כך שיהיו בעלי הכשרה לקדם חינוך לחיים משותפים, יקבלו כלים להוביל שינוי בקרב תלמידיהם. אנו מאמינים שחלק ממהלך זה צריך לכלול שילוב של מורים במגזרי החינוך השונים על מנת שיוכלו להיות מודלים לחיקוי שוברי סטראוטיפים עבור התלמידים ויוכלו לבנות גשרים בין התלמידים הערבים והיהודים, בתוך חדרי המורים ובין קהילות בתי הספר. המלצות מפורטות בתחום זה ניתן למצוא בדוחות שהוזכרו כאן.

סיכום

ועדת ההיגוי שקמה כעת מעידה על כך שלגדל דור של תלמידים שיהיו מוכנים יותר לשותפות המורכבת שנרקמת כאן בין ערבים ויהודים זהו אינטרס של מערכת החינוך ואינטרס של החברה בישראל בכלל. אנו בטוחים כי מדיניות רחבה תוכל להשפיע ולהיטיב גם עם התמודדויות חינוכיות פנימיות אשר נוגעות בשסעים ובמחלוקות הקיימות בתוך שתי החברות הללו.

בידי חברי הוועדה ישנה אפשרות יוצאת דופן ליצור הזדמנויות להיכרות עמוקה וחיבור בתוך המציאות הקיימת בישראל. בכוחכם לקחת חלק ביצירת נורמות חדשות ולהבטיח כי תפישות עולמם של התלמידות והתלמידים היהודים והערבים יאפשרו עתיד שבו הם יחלקו יותר ויותר מרחבים משותפים ויראו זה בזה שותפים שווים בחברה בישראל. אנו תקווה כי מסמך זה יוכל לסייע במימוש מטרה זו.

⁷ וו' ג'וסי ואחרים: מודל מקיף לחיזוק ולהעצמה של החינוך לחיים משותפים במכללה האקדמית בית ברל, בתוך קידום חינוך לחיים משותפים בהכשרות סטודנטים להוראה, סיכוי-אופוק והמכללה האקדמית בית ברל, דצמבר 2021.